

responds to the established modern categorical approaches to the study of linguistic phenomena, as combines parameters of traditional and new linguistic and methodological paradigms.

Continuous work on phraseology develops pupils' interest to study language, enriches their vocabulary, forms their national identity and speech culture.

The aim of the article is to analyse the textbooks in Ukrainian language for 2-4 grades to identify idioms, the frequency of exercises aimed to enlarge pupils' phraseological vocabulary and to determine the nature of these exercises.

Key words: *textbooks in Ukrainian language for primary school; curriculum; phraseological units; nature of exercises; work on phraseology; junior pupils' speech; national identity.*

УДК 378[81'367:811.161.2]

Раїса Дружененко
Raisa Druzhnenko

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ ЯК ПРИЙОМУ НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

THEORETICAL GROUNDING OF COMMUNICATIVE-PRAGMATIC ANALYSIS OF SIMPLE SENTENCES AS A METHOD OF TEACHING SYNTAX TO STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

У праці автор обстоює позицію активного залучення прийому комунікативно-прагматичного аналізу простого речення на заняттях із синтаксису як шляху вивчення мовної одиниці з позиції функційного підходу та виконання нею прагматичної функції в умовах комунікативного акту. Автор обґрунтовує сутність базового поняття дослідження, мету та завдання, принципи реалізації указанного прийому навчання, робить висновок про можливість розширення меж традиційного підходу до вивчення одиниць мови та забезпечення нового бачення навчання синтаксису учнів загальноосвітніх закладів освіти.

Ключові слова: *функційне просте речення, комунікативно-прагматичний аналіз, навчання синтаксису, принципи аналізу простого речення, шляхи реалізації прийому комунікативно-прагматичного аналізу.*

Уведення в систему практичної підготовки із синтаксису студентів вищих педагогічних освіти закладів прийому комунікативно-прагматичного аналізу простого речення вважаємо доцільним і виправданим, оскільки він відповідає змісту й меті антропоцентричного, текстоцентричного, функційного підходів до навчання, а також комунікативній основі викладання сучасної української літературної мови, що стимулює вивчення речення як комунікативної одиниці, засобу досягнення комунікативного наміру.

Зазначений прийом навчання є значущим і в теоретичній, і в практичній площині. Перше пов'язане з необхідністю засвоєння наукових положень про просте речення як функційну динамічну одиницю, що виконує прагматичну функцію і смисл якої розкривається в тексті або дискурсивному фрагменті. Практична площина передбачає формування вмінь аналізувати прагматичний рівень тексту, визначати прагматичні функції речень-висловлень, відстежувати траєкторію комунікативної поведінки мовця, можливі комунікативні невдачі у представлених

текстових чи дискурсивних фрагментах, а також умінь грамотно й комунікативно виправдано послуговуватися елементарними мовленнєвими актами у власному мовленні задля досягнення комунікативного наміру.

Науковою базою нашого дослідження є розвідки з лінгвістики тексту (Н. Болотнова, Т. Должикова, Т. Єщенко, Л. Мацько, Т. Мілева, А. Нікітіна, Т. Терновська та ін.), лінгвістичної прагматики (Ф. Бацевич, Т. Космеда, М. Олешков, Г. Почепцов, І. Сусов), сучасної української літературної мови (І. Вихованець, М. Вінтонів, А. Загнітко, О. Мельничук, М. Плющ, Р. Христианінова, Н. Шульжук), лінгводидактики (С. Єрмоленко, О. Караман, С. Караман, І. Кухарчук, С. Одайник, С. Омельчук, М. Пентиліук та ін.). У представленій концепції спираємося на теорії прагматичного рівня мовленнєвої діяльності, прагматики простого речення, прагматичної функції мовної одиниці, комунікативно-інтенційного смислу.

Метою нашого дослідження є осмислення прийому комунікативно-прагматичного аналізу простого речення як ефективного у навчання синтаксису та формуванні успішного, результативного мовлення майбутнього фахівця педагогічної галузі. Серед завдань – проаналізувати систему традиційних прийомів вивчення синтаксису простого речення, визначити специфіку виконання комунікативно-прагматичного аналізу синтаксичної одиниці та місце останнього в методичній системі навчання вказаного розділу сучасної української літературної мови.

Ретроспективний аналіз методики вивчення синтаксису простого речення дозволяє констатувати деяку зміну пріоритетних парадигм. Очевидним стає відхід від традиційної методичної системи, що за основу має формальне вивчення синтаксичних одиниць і, відповідно, розвиток синтаксичних умінь і навичок. Натомість актуалізується функційний підхід, комунікативно-когнітивна методика і як результат – формування мовленнєвої та комунікативної компетентності суб'єктів навчання.

Традиційно у методичній системі навчання синтаксису досить поширеними є прийоми аналізу словосполучення, синтаксичного розбору речення, поширення і скорочення речень, конструювання, реконструювання синтаксичних одиниць, складання речень за опорними словами, схемами, редагування та інші [9].

У межах дослідницького підходу до навчання граматики С. Омельчук пропонує такі прийоми, як дослідження-характеристика, дослідження-трансформація, дослідження-пошук, дослідження-зіставлення, дослідження-аналіз, дослідження-відновлення, дослідження-обгрунтування, дослідження-переклад, дослідження-моделювання тощо [8].

Аналізу мовної одиниці як ефективному прийому навчання та формування відповідних умінь і навичок учнів приділяє особливе значення С. Караман, оскільки саме цей прийом «вчить правильно використовувати мовні засоби, що відповідають темі та змістові висловленого або написаного» [6, с. 246]. Не можна не погодитися з лінгводидактом у тому, що одним із завдань аналізу мовних одиниць у тексті є осмислення їхньої комунікативної функції, що зумовлює комплекс спеціальних аналітичних завдань, наприклад: пояснити комунікативне завдання абзаців, проаналізувати порядок слів і фразовий наголос у реченнях, відтворити контекст абзацу відповідно до комунікативного завдання тексту, здійснити актуальне членування речень у тексті тощо [Там же].

Комунікативна складова аналізу синтаксичної одиниці як прийому навчання чітко відстежується також у працях С. Єрмоленко, І. Кухарчук, С. Одайник, С. Омельчука, Н. Шульжук та ін.

Обстоюючи цінність функційного підходу до вивчення мовних одиниць та комунікативної методики навчання мови у вищих закладах освіти, вважаємо за необхідне доповнити систему прийомів вивчення синтаксису простого речення шляхом уведення прагматичного компонента й актуалізації комунікативно-прагматичного аналізу синтаксичної одиниці.

В обгрунтуванні сутності вказаного поняття спираємося на наукові мовознавчі розвідки. За спостереженнями вчених, існує два основних підходи до аналізу мовних явищ – формальний та функційний. Саме в руслі останнього розвиваємо сутнісне поле базового поняття нашого

дослідження. Нагадаємо, що формальний аналіз здійснюється безвідносно до смислового наповнення тексту, а функційний – у напрямі виявлення функції мовної одиниці для створення смислової структури тексту. Віддаючи перевагу функційному підходу до вивчення синтаксичних одиниць, усе ж не відкидаємо формального підходу. Дослідники граматики переконують у тому, що в чистому вигляді один або інший підхід до вивчення й аналізу мовних явищ існувати не може, тут можна говорити лише про перевагу одного або іншого підходу (О. Бондарко, І. Вихованець, А. Загнітко та ін.).

Сучасний синтаксичний функціоналізм характеризується глибоким аналізом, розширенням і систематизацією часткових та дещо неупорядкованих досліджень, осмисленням синтаксичної одиниці як потенційного або реалізованого знаку, обґрунтуванням її з погляду функцій у мові, мовленні, комунікації, окресленням шляхів функційного аналізу, диференціацією комунікативного, когнітивного, прагматичного, семантичного аспектів загальної функційної парадигми. Відтак основними напрямками дослідження є особливості функціонування речення в різних ситуаціях спілкування, виконання окремих функцій, осмислення синтаксичних полів, що в основі мають структурну, семантичну та комунікативну організацію речення тощо.

Функційний підхід до вивчення синтаксичних одиниць мовної системи та визнання речення як такого, що у модусах мовлення й комунікації виконує певну комунікативну функцію, дозволяє обґрунтування комунікативно-прагматичного аналізу простого речення, де одиниця мови розглядається не як системна, статична, інваріантна, а як комунікативна, динамічна, змінна, варіативна. Прагматичні орієнтири знаходять вираження у розширенні меж теорії комунікативної значущості синтаксичних структур і виході на вищий рівень аналізу – як способу впливу на співрозмовника та успішної позитивної взаємодії з ним.

Вагомими для нашого дослідження є наукові розвідки з лінгвістики тексту. Спостерігаємо деяку тенденцію до часткового осмислення аналізу мовної системи, що актуалізується у певній ситуації спілкування, набуває ознак комунікативно-прагматичного явища, вибір якого зумовлений авторською інтенцією.

У напрямі комунікативного підходу до аналізу тексту та дискурсу розвивають науково-навчальні теорії Ф. Бацевич, Н. Болотнова, Р. Дружененко Т. Єщенко, М. Крупа, Л. Мацько. Предметом дослідження науковців є проблеми визначення поняття прагматичного (комунікативно-прагматичного) аналізу тексту (дискурсу), з'ясування сутності прагматичного рівня тексту, обґрунтування прагматичного аспекту аналізу тексту, одиниць мовної системи як прагматично орієнтованих (або прагмем), що виконують комунікативну функцію впливу на реципієнта і досягнення прогнозованого результату.

Цікавим є факт варіативного вживання в науці термінів на позначення указанного виду аналізу тексту. Наприклад, Т. Єщенко послуговується термінами «частковий комунікативно-прагматичний аналіз тексту» як різновид лінгвістичного аналізу та «прагматичний метод» дослідження текстових мовних одиниць, що передбачають з'ясування «проблеми комунікативного моделювання тексту, з'ясування його прагматичної природи, функції посередника між автором і читачем, розширення спектра текстових категорій за рахунок комунікативних, а також аналіз прагматичних інтенцій... та стратегій тексту»[5, с. 17].

Ф. Бацевич використовує термін «прагматичний аналіз» як «метод дослідження, сутність якого полягає у вивченні людських вимірів комунікації з огляду на засоби мовного коду» [1, с. 288]. Іншими словами, точкою відліку аналізу прагматичного мовного явища є суб'єктивний чинник. Мовознавець зауважує, що прагматичний аналіз є «важливою складовою загального комунікативного аналізу»[Там же, с. 269] і може бути виконаний без звернення до особливостей інтеракції учасників спілкування або як аналіз конкретної комунікативної ситуації взаємодії двох чи більшої кількості осіб (прагматичний аналіз монологу, діалогу, полілогу).

У нашому дослідженні послуговуємося терміном «комунікативно-прагматичний аналіз», виходячи з того, що: по-перше, прагматичність як процесуальна категорія має відношення до будь-якого виду людської діяльності, а не лише комунікативної, і тому перша частина терміну виконує конкретизувальну функцію; по-друге, комунікативна діяльність передбачає два рівня функціонування мовних одиниць – інформаційний та прагматичний [2]. Ймовірно, можна було б запропонувати і два види загального комунікативного аналізу – комунікативно-інформативний (аналіз інформем, тобто одиниць, які мають експліцитне значення і виконують інформативну функцію) та комунікативно-прагматичний (аналіз прагмем, тобто одиниць, що мають імпліцитне значення і виконують прагматичну функцію, або функцію впливу на реципієнта).

Прагматичну функцію можуть виконувати одиниці різних рівнів мовної системи, актуалізовані у певній комунікативній ситуації, тому комунікативно-прагматичному аналізу підлягають різнорівневі мовні явища, у тому числі й синтаксичні. Пропонуємо визначення базового поняття нашого дослідження:

Комунікативно-прагматичний аналіз простого речення – це, з одного боку, різновид загального комунікативного аналізу синтаксичного рівня тексту, а з іншого – прийом вивчення функційної значущості синтаксичної одиниці, що виконує певну прагматичну роль в умовах контексту або ситуації спілкування, марковану авторською інтенцією.

Об'єктом аналізу є синтаксичний рівень текстів різних стилів, жанрів, типів, форм мовлення. Особливий прагматичний смисл мають тексти усного мовлення, у яких додаткові смислові відтінки створюються за допомогою просодичних засобів. Уважаємо, що привабливими для студентської аудиторії є ілюстровані тексти, а також відеотексти як фрагменти ситуації спілкування. Ілюстративний, аудіо- або відео- супровід допоможе студентові зрозуміти деякі позатекстові чинники (ситуацію спілкування, обставини, психологічний стан учасників текстової діяльності, їх статусні характеристики, ставлення один до одного тощо) для більш точного визначення прагматичної функції використаної синтаксичної одиниці.

Предметом аналізу є актуалізоване (функційне) просте речення як одиниця прагматичного рівня тексту, тобто таке, що має комунікативно-інтенційний смисл, є способом утілення мікро- і макро- комунікативних цілей та спрямоване на досягнення успішного результату спілкування шляхом впливу на реципієнта.

Визначаючи зміст прагматичного аналізу мовного матеріалу тексту, М. Крупа радить послуговуватися прагматичною формулою «мовець хоче сказати» [7, с. 28]. Із цього витікає: виконуючи комунікативно-прагматичний аналіз актуалізованого простого речення, студент має осмислити і проаналізувати не те, які типи простих речень використані автором (кількісна і якісна характеристика), а з якою метою мовець використав синтаксичні конструкції, що він хотів сказати, які комунікативні стратегії і тактики втілені в аналізованих мовних одиницях і як їхній імпліцитний смисл спрацьовує на досягнення авторської інтенції.

Реалізація прийому комунікативно-прагматичного аналізу простого речення на заняттях із синтаксису зумовлює дотримання прагматично вмотивованих принципів: принцип діяльній (активній) позиції речення; принцип семіозу речення як одиниці мови та сегменту мовленнєвої діяльності; принцип урахування суб'єктивного чинника; принцип контекстуальної зумовленості; принцип ситуативної належності; інтенційний принцип; принцип декодування прагматичного імпліцитного смислу активного речення.

Метою комунікативно-прагматичного аналізу активного простого речення є виявлення його інтенційного смислу в умовах контексту та ситуації спілкування. Серед *завдань* можна назвати такі: визначити прагматично зорієнтовані мовні одиниці, що мають форму простого речення; з'ясувати їх відповідність типові мовленнєвих актів та імпліцитний (комунікативно-інтенційний смисл); порівняти його з буквальним значенням; спрогнозувати інші види смислового навантаження; шляхом лінгвістичного експерименту дібрати синонімічні структури і дослідити зміну прагматичного смислу; проаналізувати використання простих речень як

причини комунікативного успіху або комунікативної невдачі; відстежити стратегії і тактики втілення комунікативної мети; порівняти комунікативну програму двох учасників комунікативного акту, визначити у них доречність використання різних типів простого речення та ін.

Для того, щоб грамотно проаналізувати комунікативно-прагматичне функціонування простого речення у тексті (дискурсі), студент має навчитися визначати тип тексту (дискурсу), його структуру; оцінювати ситуацію спілкування (місце, час, канал комунікації, особистість мовців (вік, стать, національність, статус, посада, психологічний стан тощо), комунікативний шум, загальну атмосферу, тональність, реєстрову організацію); осмислювати глобальну комунікативну мету (для монологу) або комунікативну мету кожного учасника (для діалогу), а також стратегії і тактики її втілення (за необхідності – їх зміну); описувати стилі спілкування мовців та їх зміну у процесі розгортання розмови (конфліктне-кооперативне, нормативне-анормативне, офіційне-неофіційне, відкрите-закрите, ввічливе-неввічливе тощо); аналізувати невербальні засоби спілкування та їх прагматичної функції.

Усі вказані чинники мають вплив на вибір вербальних засобів спілкування, тому акцентування на них дає можливість студенту більш точно вмотивувати вибір мовцем того чи іншого прагматичного явища, з'ясувати причини комунікативних девіацій, відредагувати текст або змодельовати власне бачення траєкторії мовленнєвої поведінки учасників спілкування з метою успішного завершення комунікативного акту.

Комунікативно-прагматичний аналіз простого речення на заняттях із синтаксису може бути здійснений шляхом таких операцій: *зіставлення* спільного і відмінного в організації синтаксичного рівня текстів, що мають однакову комунікативно-прагматичну мету; *проведення експерименту* (заміна прагматично орієнтованих синтаксичних одиниць (простих речень) на синонімічні або омонімічні структури); *спостереження* (виявлення синтаксичних конструкцій, які виконують прагматичну роль у тексті, служать регулятивами комунікативної поведінки учасників, зміна типів мовленнєвих актів залежно від зміни умов спілкування тощо); *контент-аналізу* (вплив кількості типів мовленнєвих актів, виражених різними типами простого речення, на досягнення комунікативної мети висловлювання); *модельовання* (на основі поданого фрагменту, який демонструє слабку силу впливу на адресата, створення власної інтонаційно-синтаксичної моделі висловлювання як найближчого варіанту досягнення перлокутивного ефекту мовця); *трансформації* речення (породження нових синтаксичних структур внаслідок перестановки, заміни, упущення, додавання, цілеспрямована зміна первинної моделі речення з прагматичною метою, створення нового прихованого смислу синтаксичної одиниці, що накладається на граматичне значення його структури) [4]; *контекстологічний* (урахування особливостей контексту та аналіз їхнього впливу на створення імпліцитних смислів елементарних мовленнєвих актів та реалізацію прагматичної функції синтаксичної одиниці); *трансакційний* (виявлення ролі синтаксичних одиниць у забезпеченні інтерактивної складової акту комунікації); *інтеннт-аналіз* допомагає з'ясувати прагматичну функцію актуалізованого простого речення, його інтенційний смисл через розуміння комунікативного наміру мовця; *концептуалізації*, що побудована на зіставленні експліцитного та імпліцитного смислу мовленнєвого акту, представленого різними формами простого речення.

На заняттях із синтаксису прийом комунікативно-прагматичного аналізу простого речення носить частковий супровідний характер до виконання основних завдань із синтаксису. Формування вмінь досліджувати функційні мовні одиниці з погляду виконання ними прагматичної функції радимо продовжити під час опанування дисципліни «Лінгвістичний аналіз тексту» (магістерська підготовка), де указаний вид роботи носитиме форму як часткового, так і комплексного аналізу.

Отже, ми обґрунтували сутність комунікативно-прагматичного аналізу простого речення як прийому навчання синтаксису, з'ясували мету, завдання, принципи формування вмінь досліджувати функційне просте речення, назвали шляхи реалізації указанного прийому. На наш погляд, ціннісний характер застосування прийому комунікативно-прагматичного аналізу

простого речення на заняттях із синтаксису полягає в тому, що він дозволяє розширити межі традиційного (формального) підходу до вивчення одиниць мови майбутніх учителів української мови та забезпечує нове бачення у навчанні простого речення учнів загальноосвітніх шкіл.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної прагматики. Підручник / Ф.С. Бацевич. К. : Академія, 2011. – 303 с.
2. Болотнова Н.С. Филологический анализ текста. Уч.пос. / Н.С. Болотнова. – М. : Флинта, 2007. – 520 с.
3. Дружененко Р.С. Особливості роботи студентів-філологів над лінгвістичним аналізом етнотексту: семантичний і прагматичний аспекти / Р.С. Дружененко // Педагогічний процес: теорія і практика. – Вип 4. – 2013. – С . 44-52.
4. Дружененко Р.С. Трансформація простого речення як прийом формування прагматичного мовлення студентів педагогічних вишів / Р.С. Дружененко // Ідея університету у європейському і національному вимірах: традиції, сьогодення перспективи: Збірник тез науково-практичної конференції. – Л. : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 24-25.
5. Єщенко Т.А. Лінгвістичний аналіз тексту / Т.А. Єщенко. – К. : Академія, 2009. – 263 с.
6. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії: Навч. пос. для студентів вищих закладів освіти / С.О. Караман. – К. : Ленвіт, 2000. – 272 с.
7. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / Марія Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 416 с.
8. Омельчук С.А. Практикум з правопису української мови. Система дослідницьких вправ : Навч. пос. / С.А. Омельчук. – К. : Грамота, 2009. – 224 с.
9. Пентиліук М.І. Методика навчання української мови у таблицях і схемах : Навч. пос. / М.І.Пентиліук, Т.Г. Окуневич – К. : Ленвіт, 2006. – 134 с.

The author stands up for position of active involvement of communicative-pragmatic analysis of simple sentence syntax during lessons as a way of studying linguistic unit from the perspective of functional approach and the performance by its pragmatic function in the terms of communicative act.

The scientist considers appropriate an introduction communicative-pragmatic analysis of simple sentences, of in the practical syntax training of students of pedagogical educational institutions. It corresponds to the content and purpose of anthropocentric, textcentric, functional approaches to learning. It also corresponds to communicative-based teaching of modern Ukrainian literary language, which stimulates studying of the sentence as a communicative unit, as a means of achieving communicative intent. It is founded in the article the basic essence of the research concept, goals and objectives, principles and ways to implement the specified method of training. Essence of specified method is to explore the functional meaning of syntactic unit that performs the pragmatic role in the context's condition or communicative situation, marked by the author's intention. The object of analysis is syntactic level of texts of different styles, genres, styles, forms of speech. The subject of analysis – is functional simple sentence as a unit of pragmatic text level.

The purpose of communicative and pragmatic analysis of active simple sentence is revealing of its intentional meaning in terms of the context and situation of communication. According to the researcher, evaluate meaning of the method of communicative-pragmatic analysis of simple sentence syntax during lessons is to expand the boundaries of traditional (formal) approach to the study of language units and provide a new vision of simple sentence teaching to secondary school pupils.

Key words: *functional simple sentence, communicative and pragmatic analysis, teaching syntax, principles of analysis of simple sentences, ways to implement communicative and pragmatic analysis method.*